Sermaye dinamiğinin temel denklemine bakarak toplam sermayenin ve buna bağlı olarak dünya ekonomisinin gelişiminden birbirini izleyen ve yinelenen üç dönem saptıyorum; rant dönemi ki buna sermayeciliğin baharı denebilir, istikrar dönemi ki sermayeciliğin standart olduğu dönemdir ve bunalım dönemi ki buna sermayeciliğin kabusu denebilir.

18. yüzyıldan bu yana, sermayenin liberal, Keynesyen ve neoliberal olmak üzere üç aşamada geliştiğini ortaya koyup bu aşamaların her birinde üç döneme karşılık gelen bahar, standart ve kabusların yaşandığını gösteriyorum. Her aşama, önce bir rant dönemiyle başlıyor. Bununla birlikte iktisadi düşünme yeniden biçimleniyor. Bu yeni iktisadi düşünmeye uygun olarak sermayeleşme standartlaşarak sürüyor. Standartlaşmayı sağlayan iktisadi düşünme sermaye dinamiğinin temeliyle uyumlu olmadığından bir süre sonra kabus başlıyor. Daha önceki dönemlerde oluşmuş olan olanaklar yeniden değerlendirildiğinde kabus döneminden çıkılıp yeni bir rant dönemine giriliyor.

Liberal ve Keynesyen aşamalarda her üç alt evreyi de yaşadık. Şimdilerde neoliberalizmin son evresine, kabusuna doğru hızla yaklaşıyoruz.

İlk bölümde sermaye dinamiğinin temelini çözümleyip üç dönemi tanımlıyorum. İzleyen bölümlerde sırasıyla liberal, Keynesyen ve neoliberal aşamalarda toplam sermayenin ve buna bağlı olarak iktisadi düşünmenin gelişimini irdeliyorum.

Sermaye dinamiğinin temel denklemi

Oyun kuramsal olarak ifade edecek olursam sermayedarlar ile çalışanlar arasında sıfır toplamlı bir oyun vardır. Yani biri kaybetmeden diğeri kazanamaz. Her ikisinin birden kazandığı bir durum görülüyorsa bu bir yanılsamadır.

Artan değer olarak sermaye ile çalışma arasındaki ilişkiyse sermayedarlar ile çalışanlar arasındaki bu antagonistik durumun tam tersidir. Değer artışı ve çalışma, çıkarı olan özneler değil, birbirleriyle örtüşen süreçlerdir; sermayeci bir dünyada biri diğerinden ayrılamaz biçimde birlikte gerçekleşir.

Sermaye süreçleriyle nasıl kâr elde edildiği, sektörlerin piyasa yapısına bağlıdır. Sektörlerin genelinde rekabetçi bir yapı bulunurken az sayıda sektörde yoğunlaşma yüksekse yani piyasayı etkileme gücü söz konusuysa artıdeğer, yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerdeki kâr ile soğurulur. Sektörel yoğunlaşma düzeylerinden bağımsız olarak eğer sektörler arasında yoğunlaşma bakımından hissedilir bir farklılık yoksa artıdeğer, rekabetçi biçimde sektörel kârlardan soğurulmak durumunda kalır.

Sermaye kısa dönemli bakışla yoğunlaşma, uzun dönemli bakışla rekabet eğilimindedir. Çalışanlar arasında kısa dönemli bakışla birbirleriyle rekabet eğilimi ağır basarken uzun dönemli bakışla birlik olma eğilimi kendini hissettirir. Liberalizmin fikri, kısa dönemli sermayeci bir bakışla oluşur.

Her dönem (d) toplam sermaye (S_d), üç çarpana ayrıştırılabilir. Emeğe yatırılan sermaye, $({}^{D}S_d)$ ücret oranı (u_d) ve çalışan sayısının (C_d) çarpımıdır. Toplam sermaye, ${}^{D}S_d$ ile emek dışında yatırılmış olan sermayenin $({}^{S}S_d)$ toplamıdır. ${}^{D}S_d$'yi emeğin toplam sermaye içindeki payına $(e_d = {}^{D}S_d/S_d)$ böldüğümüzde toplam sermaye çıktığına göre toplam sermaye, ücret oranı çarpı çalışan sayısı bölü emek oranıdır: $S_d = u_d \times C_d/e_d$. Toplam sermayenin artış oranı, (değişkenin artış oranını üzerindeki bir "^" ile gösterirsem) $\hat{S}_d = \hat{u}_d + \hat{C}_d - \hat{e}_d$ olur ki bu sermaye dinamiğinin temel denklemidir.

Sermayedarların tüketim harcamalarını ihmal edersem kâr oranı (k_d) ile toplam sermayenin artış oranı $\left(\hat{S}_d\right)$ arasındaki ilişkiye bakarak sermayecilikte yaşanan dönemleri üçe ayırabiliriz:
Rant dönemi: $k_d < \hat{S}_d$
İstikrar dönemi: $k_d = \hat{S}_d$
Bunalım dönemi: $k_d > \hat{S}_d$

Liberalizm

Rant dönemlerinde sermayeciliği savunanlara güven gelir ve liberal düşünme parlar. Liberal

düşündüğünde mülkiyet ve alış veriş ilişkilerinin güvenli gerçekleşmesini sağlayacak ve oluşan rantları ussallaştıracak (mülkiyet düzeni içine katacak) bir adli düzenin kurulması halinde piyasa dışında hiçbir şeye gerek yoktur. Üstelik sermaye dinamiğinin temel denklemi, rüya gibi bir dünyayı müjdeler sanki. Toplam sermayenin büyümesi, ücretlerin artması demektir, çalışıp yaşayan insanların artması demektir, üretimde ortalama olarak sarfedilecek emeğin düşmesi demektir.

Rant dönemlerinde dönemin içinden bakılarak liberalliğe söyleyecek söz kolay kolay bulunamaz. “İyi de kâr oranından fazla sermaye büyümesinin olanağı nasıl doğmuştur?” diye sorma; bu soru üzerine düşünme, liberalliğin parlak olduğu zamanlarda boşa kafa yormak olarak gözükür. “Kesinlikle piyasada herşeyi düzenleyen görülmez bir el vardır.” Liberal, böyle dönemlerde kendini sık sık örtük ya da açık dinsel duygulara kaptırıverir.

Teknolojik gelişme

Sermaye dinamiğinin temel denklemindeki üç çarpan, davranışsal varsayımlarla modellenebilecek biçimde fiilen birbirleriyle bağlantılıdır.

Eserlerini on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında veren Adam Smith, ücret oranlarının -ücret pazarlıklarında dayanma gücü olmayan- çalışanların yaşamlarını idame ettirmeleri için gerekli en düşük düzeyde kaldığını saptadı. Bu durumda üç çarpandan ilkindeki değişim sıfır olur; $\hat{u}_d = 0$. Çalışan sayısının artışı Maltus’un nüfus yasasıyla sınırlandırılmış gözükür, yani bir yerde gelip tıkanır; $\hat{C}_d \to 0$. Bu durumda sermaye artışının bir tek açıklaması kalır; üretimde kullanılan ortalama emek azalıyordur;$\hat{e}_d < 0$. Teknolojik gelişmeyle üretimde kullanılan ortalama emek azaldığında, bu teknolojik değişimin yaşandığı dönemde bir önceki dönemden gelen kârlar sermayeleştirilebilse bile sürekli teknolojik gelişim yaşanmazsa yani e_d sürekli azalmazsa bir sonraki dönemde daha büyük bir sermayeleştirme sorunuyla baş başa kalınır. Rant dönemlerinde sermaye büyümesi sürekli ve rahat olduğundan $\hat{S}_d \approx -\hat{e}_d$ yaklaşımıyla düşünenler, sermayeciliğin sürekli teknolojik gelişim sağladığını sanırlar.

Sermayecilik, bir anlık olağanüstü genişleme getirecek, ondan sonra değer artış süreçlerini

alt üst edecek beklenmedik teknolojik gelişmeleri engelleyen mekanizmalar oluşmadan işleyemez. Diğer bir deyişle sermayecilik beklenmedik teknolojik gelişim yaratmaz, oluşanları da söndürür. Yeni bir teknolojik gelişme olanağı doğduğunda hızla herkesin bundan yararlanması engellenmekle birlikte çok daha önceden bulunmuş olan teknolojik gelişmeler, kestirilebilir bir sermaye gelişme patikası oluştuğunda kontrollü olarak devreye girer.

Çalışan sayısında artış

18. yüzyıldan bakışla, sermayenin teknolojiye etkisi konusundaki bu haklı kötümserliğe pek gerek yoktu. Sermaye dinamiği büyük ölçüde modellemelerde yaklaşık sıfır alınan çalışan sayısına dayanmaktaydı; $\hat{S}_d \approx \hat{C}_d$. Çalışan sayısındaki artış nüfus artışını çağrıştırsa da burada söz konusu olan sermaye büyümesi, gerçekleşmiş nüfus artış oranlarıyla karşılanamayacak denli yüksektir.

Çalışanın, sermaye dinamikleri bakımından iki niteliği vardır. Öncelikle malın satılması için talep oluşturur. Sermayenin artması için gerekli olan da budur. Ama piyasadan mal alabilmek, karşılığında piyasaya birşeyler vermeyi gerektirir. Piyasadan mal almak, insanı üretim yönünden de bağlar; piyasaya çalışmak durumunda kalır. Ülke içinde nüfus artmasa da çalışan sayısının artması, daha fazla insanın daha yoğun biçimde piyasaya bağlanmasıyla olur. Sermayeci ilişkiler, kent merkezlerinden kasabalara köylere doğru yayılır; bununla birlikte ücretli çalışma da. Bunlara köyden kente doğru göç eşlik eder. Kent içinde de daha fazla çalışma sermayeleşir. Bir eve hizmet edenlerin hizmetleri mallaşır, hizmetçillik kalkar yerine ücretli çalışmaya dayalı olarak piyasadan alım yapılır. Evde hizmet veren ev kadınları, piyasaya çalışmaya başlar.

Sermayenin ülke içindeki yayılışı sermaye artışını belli süreler idare etse de sermaye, asıl artışını dışa doğru yayılarak gösterir. Yeni bir yerin istilası, üzerindeki insanlarla birlikte herşey büyük ölçüde tahrip edilse bile hızlı nüfus artışına ve hızla yapılaşmaya olanak verdiğinden dolayı olağanüstü sermaye artışına uzun süreler olanak tanır. Bunun yanı sıra istila edilen ya da denetim altına alınan yerlerde yerleşik kültürler varsa bunların çalışanları sermaye süreçlerine bağlanarak sömürgeci bir sermaye artışı da olanaklıdır.

Piyasa mekanizması

Gelişme olduğunda kaynakların sektörler arası dağılımında yaşanması gereken değişimler, piyasalar ne denli müdahalesiz olursa, ne denli serbest olursa o denli hızlı ve isabetli biçimde sağlanır. Ama sermaye artışını sağlayan üç çarpandaki gelişmeleri, -rant dönemlerinde bunu sınama gereksinimi hissedilmese de- liberallerin savunduğu üzere serbest piyasanın varlığı sağlamaz.

Bir sektörde arz fazlası varsa stoklar birikir, eritmek için fiyatlar düşer ve buna bağlı olarak kâr oranı düşer. Talep fazlası varsa siparişler yetiştirilemez, fiyatlar artar ve buna bağlı olarak kâr oranı artar. Düşük kâr oranı olan sektörlerde yatırımlar azalır, yüksek kâr oranı olan sektörlerde artar. Üretim, zamanla kâr oranı yüksek sektörlerde artar, kâr oranı düşük sektörlerde düşer. Sonuçta arz fazlası olan sektörlerde düşen üretimle arz fazlası, talep fazlası olan sektörlerde artan üretimle talep fazlası elenir. Buna da piyasa mekanizması denir. Piyasa mekanizması, kaynakların arz fazlası olan sektörlerden talep fazlası olan sektörlere kaymasını sağlar.

Ücret artışını sıfır almayı sürdürürsem sermaye dinamiğinin temel denklemindeki geriye kalan iki çarpanda değişmeler gerçekleştiğinde kaynakların nasıl dağılacağı sorunu ortaya çıkar. Çalışanlar, sayıları arttığında bu artan çalışanların emeğiyle hangi ürünlerin üretilmesi gerektiği serbest piyasaya bırakıldığında yerlerini kısa sürede bulurlar. Teknolojik gelişme olduğunda varolan üretim tekniklerinden bir bölümünün bırakılması gerekir. Buralarda çalışıp uzmanlaşanlar işsiz kalır. Müdahalesiz piyasa mekanizması, bunları yeni çalışma alanlarına kaymaya zorlar. Acımasız olmakla birlikte serbest bırakılmış piyasalar, değişim sonrası dengesini kısa sürede bulur.

Keynesyenizm

Piyasa mekanizması, kendisinden bağımsız olarak gelişen rant dönemlerinden çıkışı engelleyemez. Aksine bunalım dönemine geçişi hızlandırır ve bunalımı derinleştirir.

Bir sektörde ücret oranını azaltma olanağı doğduysa, diğer sektörlerde de böyle bir olanak vardır ya da bir sektörde ücret oranındaki düşüş diğer sektörlerde de benzer düşüşleri tetikler. Ücret oranında düşme oluyorsa bu sektörlerin çoğunluğunda ücret oranı düşüşü yaşandığını gösterir. Kâr en çoklaştırıcı davranışla ücret oranları düşerken toplamda $u_d \times C_d$ düşer ki bu her sektör için talebin düşmesine neden olur. Ortaya çıkan arz fazlası tek bir sektöre özgü değildir. Bir sonraki dönem tüm sektörlerde, bir yandan stok eritmek için fiyatlar düşer diğer yandan üretim kısılır ve çalışanlar azalmaya başlar; $\hat{C}_d < 0$. Piyasa mekanizması, çalıştıkça piyasaları küçültür.

Piyasa mekanizması düzgün çalıştığı halde -yani tek tek sektörlerde mikroiktisadi bakımdan düzeltici etkisi olduğu halde- bir bütün olarak ekonomi daralır. Kârın sermayeleştirilememesiyle kalınmaz; üstüne bir de eski yatırım olanakları azalır. Bu bir değer bunalımıdır. Sermayedar, yatırım yapmıştır ve kâr etmiştir. Daha doğrusu kağıt üstünde kâr etmiştir ama bu kârla yapabileceği hiçbir şey yoktur. Salt değer olan kârın değerliği kalmadığı gibi salt artan değer olan sermaye artacağına azalmaktadır. Dünkü değerler bugünküne uymamaktadır. Sermayecilik, bizzat sermayedarı aldatmıştır.

Mikro temelsiz makroiktisadi çözümleme gereksinimi

Bunalım dönemlerinde fiilen piyasa mekanizmasının, kuramsal olarak da çözümlemesini tek tek sektörlerle bireylerin davranışlarına bağlayan mikroiktisadın yetersizliği ortaya çıkar. Soruna çözüm üretebilmek için tek tek bireylerin davranışlarıyla açıklanamayacak, müdahale edilebilir, yönlendirilebilir bir topluluk davranışının benimsenmesi gerekir. İşte böyle bir topluluk davranışının çözümlemesi olarak makroiktisat bunalım dönemlerinde kendi gerekliliğini hissettirir.

Marx'ın Das Kapital'da politik ekonominin eleştirisi yoluyla sunduğu sentez ya da buna uyan iktisadi çözümlemeler -iktisadi düşüncede bir us yarılımına karşılık gelen- mikroiktisatla makroiktisadın ayrıştırılmasına yol açmaz. Ama Marx'ın diyalektik sentezi, sermayeciliğin bizzat kendisinin sorgulanmasına yol açtığı için pek hoş karşılanmaz. Özellikle Marx'ın Das Kapital'in ilk 150-200 sayfalık yoğun kuramsal bölümünden sonra sunduğu diyaloglar,

çalışanların nasıl pazarlık yapabileceklerine ışık tutar. Birleşerek pazarlık gücü kazanan çalışanlar, sömürüye karşı direnirken artırdığı ücret oranıyla sermaye dinamiğinin temel denklemindeki ilk çarpanı harekete geçirir. Bir dönem için kâr azaltıcı olan ücret oranlarındaki artış sonraki dönemlerde sermaye için yayılacak olanak oluşturur. Özellikle yirminci yüzyıla çok yüksek ücret oranlarıyla giren ABD'nin yirminci yüzyıl boyunca içeride sermaye genişletme olanağı bol oldu.

İster Marxçı nitelikli olsun, ister başka türlü olsun çalışanların birliği ve pazarlık gücü sermayeciliğin savunucusu liberal düşünceye aykırıdır ve emeğin sermayeye bağımlılığı (ki yirminci yüzyıldaki ve yirmi birinci yüzyılın başındaki gelişmelerde bu bağımlılığın, sosyalist devrimlerle kırılsa da bir süre sonra yeniden oluşabileceğini gözlemledik) liberal düşünceyi ne kadar hata yapsa da fiilen şımarık bir çoçuk gibi kayırılır hale getirir. Yine de rant dönemindeki gelişmeleri kendi başarısına yoran liberal, bunalım dönemine girildiğinde üst üste gelen bunalımların sorumluluğunu üstlenmektense kendini akademide kuramsal tartışmalara geri çekmek durumunda kalır.

Çalışanların direnerek aldığı hakları, yüksek ücretlerle modellenebilir. Kazanılmış hakları geri alma çabası, sektörel ve dönemlik kârlar için sermayenin artış olanaklarının törpülenmesidir. Bu törpülenme hissedilir olmaya başladıktan sonra (liberalleri çok kıran "zararlı" Marxçı yaklaşım olmamak kaydıyla) liberal serbest piyasacı yaklaşımın dışında yaklaşımlar aranmaya başlanır. Böylece ortaya çıkan Keynesyen makroiktisadi yaklaşımın sunduğu enflasyonist parasal politika, piyasa mekanizmasının daraltıcı işleyişini yavaşlatmayı ya da durdurmayı vaad etti ve kamu harcamalarına dayalı maliye politikaları, sermaye dinamiğinin temel denkleminde en azından bir süreliğine bir değişiklik yaratma olanağının umudunu doğurdu. Ayrıca çalışanların örgütlenip ücret oranının artmasını sağlaması da Keynesyenler tarafından hoş karşılandı.

Para arzındaki artış, kâr ile sermaye artışı arasındaki açığı kapatabilir. Parasal genişlemeyle kâr oranıyla sermaye artış oranı arasındaki fark kapansa da, bu durum enflasyona neden olur. Beklenen ciro, satılan malın fiyatı artığından dolayı planlanandan daha az mal satılarak

elde edilir; ama stokta mal kalır. Eski fiyatla tüm mallar satıldığında kazanılacak para yeni yüksek fiyatla daha az mal satılarak kazanılsa da elde edilen gelir, yalnızca kendi malının değil tüm malların fiyatı arttığından dolayı üretimi önceki dönemlerde olduğu düzeyde tutmak için harcanması gerekenin fazla üstüne çıkmaz hatta altında bile kalabilir. Gerçekleşmesi beklenen gerçek kâr oranına eşit bir nominal kâr oranına ulaşılsa da gerçek kâr oranı bunun altında kalır. Ayrıca enflasyon sermayenin yalnızca artan bölümünü etkilemekle kalmaz sermayenin tümünün gerçek değerini düşürür. Sorun çözülmemiştir.

Önceki paragrafta para arzının artışını, sanki ek banknot basılmış ve piyangoyla rastlantısal biçimde karşılıksız olarak dağıtılmış gibi ele aldım. Halbuki para arzı artışı, merkez bankasının kamu kesimine borç vermesi biçiminde olur. Kamu kesimi bu ek parayı piyangoyla dağıtmaz, kamu harcaması olarak kullanır. Hükümetin harcamaları ya da daha genel olarak (belediyeler gibi kamuyu temsil eden diğer kurumların harcamalarını da kapsayacak biçimde ifade edersem) kamu harcamaları (H_d), çalışanların harcamalarının ve yatırım harcamalarının yanında yeni bir talep bileşenini oluşturur. Gerçek olarak bakıldığında kâr oranıyla sermaye büyüme oranı arasındaki açığı kamu harcamasının toplam sermaye içindeki payı $(h_d = H_d/S_d)$ kapatabilir. $\hat{S}_d - k_d = h_d$ olabilir. Kamu harcaması kullanılarak uygulanan genişletici maliye politikalarıyla kârın yeniden sermayeleşebilmesi için gerekli gerçek talep oluşur. Para arzı sabit kaldığında ekonomideki toplam işlemler artıyorsa para değerlenir, deflasyon olur. Para arzını değiştirerek uygulanacak genişletici parasal politikalarla deflasyon önlenir; deflasyonun getireceği türbülanslara düşmektense biraz enflasyona yol açacak genişletici parasal politikalar yürütmek yeğlenir .

Hem kamu kesiminin hem de merkez bankasının kendi alanlarında kullanabilecekleri başka politika aletleri de vardır. Kamu kesimi için vergi ya da teşvikler, merkez bankası için açık piyasa işlemleri gerçekçi makroiktisadi çözümlemelerde ihmal edilemez. Bunların eklenmesi, formel modellemeyi buradaki basitliğin ötesine taşır. Net nicel bağlantılara girmeden hızla değinirsem, kamu kesimi vergiler ve teşvikleri kullanarak kâr oranını, merkez bankası açık piyasa işlemlerini kullanarak faiz oranını etkileyebilir.

Makroiktisadi çözümlemeyle birlikte piyasadaki mikroekonomik kararları verenlerin -ki kendi özel çıkarlarını gözeterek davranırlar- yanına sermaye artışının istikrarını gözeterek davranan iki makroekonomik karar verici eklenmiş oldu. Merkez bankasının sahip olduğu para basma konusundaki tekel gücünün ve kamu kesiminin sahip olduğu vergi toplamak için gerekli zorlama gücünün küresel boyutlarda meşrulaştırılmasının olanaksızlığından dolayı bunlar ulusal devletler tarafından sağlandı; uluslararası eşgüdüm ve senkranizasyon için uluslararası kuruluşlar oluştu.

Keynesyenizmin kabusu

Sermayeci bunalıma makroekonomik çözümün gizi, ulusal devletin kamu harcaması ile ek talep yaratmasında yatar. Bu harcamanın ne olacağı önemli değildir. İşsiz kalmış çalışanlar, kamu kesiminde istihdam edilip bir yerde bir gün toprak kazdırılsa ertesi gün doldurtulsa ve bu böyle sürüp gitse yeterlidir. Ancak sermayeciliğin müsrifliğini açıkça ortaya çıkaracak böyle bir uygulama, vicdanları rahatsız eder. Bir de kamu harcamasının sürekli artan boyutlarda olması gerektiği düşünülürse siyaseten uygulanabilir değildir. Kamu harcamasının yararlı gözükmesi kaçınılmazdır. Bu durumda, önce yol, köprü, çevre düzenlemesi, baraj yapımı gibi yararlı görülen harcamalar seçenek olarak belirir.

Özel kesimin yatırım yapabileceği alanlara yapılan kamu yatırımları, sermayenin zaten yatırım yapacak yeni alanlar bulamadığı bunalım döneminde sorunu ağırlaştırır. Bu durumda kamu yatırımları, kârlı olmayan alanlarda yapılır ki kâr gözetmeyen bu harcamaları yatırım değil kamu harcaması olarak görmek yerinde olur. Üstelik, kamu yatırımları gelecekteki düşük vergilere karşılık şimdi fazladan toplanan vergiler olarak ussallaşır ve ideal olarak özel yatırımlarda eşit düzeydeki bir azalmaya neden olması beklenir. Yine de kullanılmamış sermayeleşme olanakları çok olan “az gelişmiş” ülkelerde mülkiyeti kamu kesiminde olan, özel yatırımları engellemeyen bir sermayeleşme seçeneği olarak kamu yatırımları uygulanabilir nitelik kazandı. Burada aksini belirtmediğim sürece basitlik için yatırımların tümünün özel yatırımlar olduğunu, kamu kesiminin yalnızca harcama yaptığını varsaydım.

Talep eksikliğinden dolayı kârı yatıracak yer bulamayan sermayeye bir çözüm olarak gelişen ve -dönemsel sapmaların birbirini götürdüğü düşünülürse- istikrarlı büyümeye karşılık gelen makroekonomik politika uygulamaları, her dönem yeniden ve öncekilerden daha büyük boyutta yapılacak harcama bulunmasını gerektirir. Her yer yol, köprü, bina, çevre düzenlemesi, baraj vesaireyle dolduğunda ek talep yaratmakta tıkanıklık ortaya çıkar ve bunların sürekli artarak süreceğine dayalı sermaye değerini yitirir. Bu durum makroekonomik uygulamaların yokluğunda karşılaşılmış olandan daha ağır bir bunalıma yol açar. Enflasyona rağmen, yani piyasalar piyasa mekanizmasıyla deflasyonist bir daralmaya gitmedikleri halde sermaye küçülmeye başlar; stagflasyon baş gösterir. Keynesyenizmin kabusu diyeceğim bu olasılık, daha Genel Kuram'ın yazıldığı dönemlerde farkedildi, ama "vakti geldiğinde düşünülür" tarzında yaklaşımla savuşturuldu.

Makroekonomik çözümün sonuna her gelindiği sanıldığında yeni olanaklar çıktı. Yol, köprü vesairenin yanında yaygın eğitim ve sağlık hizmetleri gibi kamu harcaması türleri ortaya çıktı. Soğuk savaşta, silahlanma harcamaları arttı ve ordu gittikçe genişledi. Akademik çalışmalar arttı. Uzaya açılma planları yapıldı; denemeler ek harcama oluşturdu.

Uzun denilebilecek bir süre makroekonomik önlemlerle idare edildikten sonra 1960'larla birlikte tıkanıklık belirdi. Çıkarılan savaş, nükleer tehlike vs 1960'larda temel sorunu gözlerden ırak tutabilmişse de 1970'lerde makroekonomik önlemlerin artık çözüm olmadığı açıkça ortaya çıktı. Dünya sonunda fiilen stagflasyonla tanıştı.

Makroiktisadın itibar kaybı

Makroekonomik çözümü yeniden gözden geçirirsem; dönem sonunda S_{d-1}'ye ek olarak k_{d-1} oranında kâr elde etmek üzere $d-1$ döneminde emeğe ve üretim araçlarına toplam S_{d-1} yatırım yapılmıştır. Dönem sonunda $(1+k_{d-1}) \times S_{d-1}$ değerinde mal üretilmiştir. Yatırım yapan sermayedarların harcamaları ihmal edildiğinde bu mallara talep, bir sonraki dönemde üretim yapacak işçilere verilen ücretler ve üretim araçlarına yapılacak yatırımlardan kaynaklanacaktır ki bunlar bir sonraki dönemin toplam sermayesini (S_d) oluşturur. $(1+k_{d-1}) \times S_{d-1} = S_d$ ise sermaye sorunsuz büyür. Sorun $(1+k_{d-1}) \times S_{d-1} > S_d$

olduğunda çıkar ve bu sorun bir süreliğine makroekonomik önlemlerle çözülebilir. Aradaki farkı sağlayacak gerçek kamu harcaması yapıldığında, toplam talep $S_d + H_d$ olup $(1 + k_{d-1}) \times S_{d-1} = S_d + H_d$ olduğundan bir dönem önce ($d - 1$ döneminde) yapılan yatırım için k_{d-1} oranında kâr gerçekleşmiş olur.

Kamu harcaması vergilerle yapılıyorsa kârın bir bölümü ya da kâr olarak soğurulmamış olan artıdeğerin bir bölümü harcasın diye kamuya aktarılır. Enflasyon, gerçek sonucu bakımından -bir farkla- vergilendirmeye özdeştir. Enflasyon vergisinin farkı, nominal olarak kâr edilmesine karşın gerçek kâr oranını eksi yapabilmesinde yani sermayeden yemeyi başarabilmesindedir. Kamu kesiminin yaptığı harcamanın kuramsal olarak yararlı olmasına gerek yoktur ama her yapılan harcama kendiliğinden değer olduğu anlayışı yanıltıcıdır. Kamu harcamasının çukur açıp kapamakta olduğu üzere yararı yoksa bu değer düzeninde sarsılmaya yol açar, toplulukta oluşan huzursuzluk böyle harcamaları durdurur. Yol, baraj yapımı, sağlık ve eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi gibi yararlı harcamalar da bir yere kadardır. İster vergilendirme, ister para basarak sağlansın kamu gelirlerini yararlı gerçek kamu harcaması olarak kullanma olanaklarının sınırına gelindiğinde $(1 + k_{d-1}) \times S_{d-1} - S_d$ değerinde gerçek kamu harcaması yapmak olanaksızlaşır. Yeniden ve bu kez makroekonomik önlemlerle aşılamayacak bir bunalım dönemine girilir: $k_d > \hat{S}_d + h_d$.

Makroekonomik çözümü bulunmayan bunalım dönemine girildiğinde “şu koşullarda kamu harcamasını artır, bu koşullarda azalt”, “şu koşullarda vergileri artır, bu koşullarda azalt”, “şu koşullarda para arzını artır, bu koşullarda azalt”, “şu koşullarda faizleri düşür, bu koşullarda artır” biçimindeki ya da benzeri biçimlerdeki makroekonomik reçeteler, yalnızca nicel olarak yanıltmakla kalmaz nitel olarak tersi sonuçlar vermeye başlar. Gittikçe yükseltilen enflasyona karşın daralma yaşanır; faiz oranları artık daha fazla düşemeyeceği düzeylere kadar düşer, hatta eksi gerçek faiz oranları gerçekleşir. Sermayeleştirilebileceği halde sermayeleştirilemeyen çalışma zamanı olarak işsizlik arttıkça artar.

Keynesyen aşamanın kabusuyla birlikte makroiktisat, sonuçlarında isabetsiz olduğundan

irtifa kaybetmeye başladı. Paranın nötrlüğünden (nedense sürekli yükselen) “doğal” işsizlik oranlarına kadar bir çok kuramla bildik makroiktisadi bilgelik sorgulanır oldu. Ancak bunlar olumsuzlayıcıydı, bir türlü olumlu olup isabetli politika önerilerine varamadı. Mikroiktisadın mühendislikvari uygulamalı bir alt dalına dönüştürülmesi yoluyla fiilen makroiktisadın tasfiyesi çabaları başladı.

Uluslararası iktisat

Aslında sorun makroiktisat sorunu değildi; sermayeciliğin değer bunalımı sorunuydu. Yalnızca, kapalı ulusal ekonomilere dayanan haliyle makroiktisat, bu dönemde soruna çözüm getirmekte yetersiz kaldı. Bu koşullarda uluslararası ekonomik etkinlikler önem kazandı.

Uluslararası ekonomi söz konusu olduğunda, ülkeler arası ilişkiler bakışımsızdır. Bir yanda bildik ve görülebilir sermaye genişletme olanaklarını tüketmiş “gelişmiş” ülkeler, diğer yanda en azından gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında sermayeleşmenin erken bir döneminde olan ve daha gerçekleştireceği sermayeleştirme olanaklarına sahip “az gelişmiş” ya da “gelişmekte olan” ülkeler bulunur. Parasal ilişkiler bakımından da bir bakışımsızlık söz konusudur. Bir para birimi (tarihsel olarak ABD doları) ait olduğu ulusun dışındaki ülkelerin kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerde de kullanılırken -örneğin ABD dışında da dolarla ödeme ve diğer işlemler yapılabilirken- diğer ülke para birimlerinin geçerlilikleri büyük ölçüde kendi ulusal sınırları içinde kalır.

Kamu kesimi, borçlanmasını aslen merkez bankasından yapar. Merkez bankası para basar, bunu borç olarak kamuya verir ve fiilen ne faizini ister ne de borcu bir daha geri çağırır. Doğrudan ya da dolaylı olarak dış borçlanmaya giden kamu kesimiyse, ulusal merkez bankası yerine yabancı finansörleri koyar. Yabancı finansörler, faiz talebinde bulunur ve anaparasını geri isteyebilir. Başlangıçta bu durum kendisini hissettirmez. Karikatürize edildiğinde merkez bankası, uluslararası kabul gören para birimini basma tekelini elinde bulunduran yabancı bir merkez bankasıyla ikame edilmiş gibidir. Böylece, dışarıda kabul görüp kullanılan para birimine sahip gelişmiş ülkeye “merkez” dersek merkezde sermaye birikiminin yeni bir olanağı sanki bulunmuş gibi olur.

Merkez ülkenin merkez bankası para basar ve bu para borç olarak çevre ülke kamu kesimine verilir. Bu durumda, merkez ülkede parasal genişleme olurken çevreden yapacağı ucuz ihraçtan dolayı enflasyon gerçekleşmeyecektir; ne üdüğü belirsiz hizmet sektörlerinin gelişmesiyle de istihdam sorunu çözülecektir. Yeni gelişen hizmet sektörlerinde çalışanların artmasıyla bu çalışanlar ve bunlara bağlı ya da bunlarla birlikte yaşayanlar, ne iş yaptıklarının anlaşılması zor olan bu sektörleri değerli olarak meşrulaştıracak tezleri canı gönülden topluluğa yayacaktır.

Merkez ülke ve çevre ülke ayrımına dayalı olarak yapılan ve çevre ülke gelişmiş bir ülke durumuna gelinceye kadar sürmesi beklenebilecek bu çevreyi zımni olarak sömürgeleştirme tasarımı, daha sonraki gelişmelerin nüvelerini içinde barındırmakla birlikte fiiliyatta uygulayıcılarını kısa sürede (1970'lerin hemen sonunda) hüsrana uğrattı. Ortaya çıkan borç bunalımında çevre ülkelerin bir çoğu iflas etti.

Neoliberalizm

Çevre ülkeleri borçlandırma yoluyla sömürgeleştirmenin bu denemesi başarısızlığa uğrarken makroekonomik önlemlerle istikrar döneminde oluşmuş koşullar, iki yeni sermayeleştirme olanağını sağladı; özelleştirme ve kamu borçlanması.

Sermaye dinamiğinin genişletilmiş denklemine bakıldığında bir yanda $(1+k_{d-1})\left(u_{d-1}\times C_{d-1}+{}^{S}S_{d-1}\right)$ değerindeki önceki dönemde üretilmiş olan ve satışı bekleyen ürünler, diğer yanda bu dönemde yapılacak üretim için çalışanların aldığı ücretler $(u_d\times C_d)$, üretim araçlarına yapılacak yatırım $\left({}^{S}S_d\right)$ ve kamu harcamasından (H_d) oluşan talep bulunur. Bu resimde daha önceki dönemlerde kamu harcamalarıyla oluşmuş ve yararlı olan iktisadi varlıklar görünmez.

Daha önce ücretsiz geçilen yollar ve köprüler ücrete bağlanabilir. Bunlar kamu mülkiyetindeyken ücret uygulandığında ayrımcı bir vergilendirme yapılmış olsa da ücretlendirme olanaklıdır. Kamu harcamalarının bu tür düzenli gelir getiren ürünleri,

ekonomik varlıklar olarak gelecekteki gelir akışına bağlı olarak sermayeleştirilebilir. Yani ortada sermaye dinamiğinin temel denkleminde gözükmeyen yeni bir sermayeleştirme olanağı vardır. Bu da ${}^{S}S_d$'nin genişlemesi demektir.

Özelleştirmeyle birlikte kamu harcaması anlamını yitirir. Kamu harcamasına konu olan alanların büyük bölümü ya özel sektöre bırakılır ya da kamu kesimi sanki bir özel sektörmüş gibi davranıp sonradan özelleştirmek için yatırım yapar; her iki koşulda da H_d fiilen düşmüş olur. ${}^{S}S_d$'deki artış stokta bir artıştır, bir kere olur; halbuki H_d'deki düşüş akımlardaki bir düşüştür, her dönem yinelenir. Birincisindeki artış ikincisindeki düşüşü büyüklük olarak telafi edip üstüne bir dönemlik çıkar. Sonraki dönemlerde ikincisindeki düşüş varlığını sürdürür ve bunalımın hissedilmemesi için açığın başka yollardan kapatılması gerekir.

Kamu harcamaları düşse bile bu, ister enflasyon vergisi ister doğrudan toplanan vergi olsun vergilerde düşüşü gerektirmez. Vergiler bir kere toplanabiliyorsa ne olursa olsun toplanır; artırılabiliyorsa ne olursa olsun artırılır. Vergi gelirlerinin yapılabilen kamu harcamalarından fazlası, düzenli bir gelir akışına karşılık geldiğinden dolayı kamu kesimi, gelecekteki bu fazlalıklardan oluşan gelir akışını, şimdi borçlanarak sermayeleştirebilir. Borçlanmayla elde edilen gelir bir kereliktir; bir yolu bulunup harcanır; hiç bir yol bulunamıyorsa bir savaş çıkarılıp savaş harcamaları olarak kullanılır.

Yatırımların değerlendirilmesi ve mali köpük

Gerek özelleştirmeler, gerek kamu borçlanması temelde sermayeleştirme mantığıyla yapılır. Sermayeleştirme ve buna bağlı olarak mali hesaplar bir sürü kargacık burgacık formülle doludur. Dönemler arası değer ilişkisi ve riskin karşılanması biçiminde anlamlandırılan bu akıl yürütmeler neredeyse tamamen zihnidir. Bu zihniliklerle ussallaştırılmaya çalışılan gerçek ilişkilerse, farklı dönemlere ait olan şeylerin zihnen eşanlılaşmasına karşılık gelir.

Önceki dönemde üretilmiş ürün bu dönemde arz edilir ve değerinin $(1+k_{d-1})\,{}^{S}S_{d-1}$ olması beklenir. Bu dönem ücretlerle, yapılan yatırımlarla ve kamu harcamasıyla $S_d + H_d$ değerinde talep vardır. Fiyat değişikliklerini yokumsarsam bu zihnen geçmiş ile şimdi

arasındaki, fiilen arz ile talep arasındaki ilişkide bu ilişkiden önce belirlenmemiş olan yalnızca kâr oranıdır. Arzın talebe eşitlenmemesi, zihnen dönemler arası tutarsızlık, fiilen zihinle gerçek arasındaki uyumsuzluktur.

Hatıra, gerçekleşme ve beklentinin doğaları farklıdır. Hatıra yanlış hatırlanabilir; beklenti yanlış çıkabilir; gerçekse kaçınılmazdır. Beklenti sınanır; hatıra sınanamaz. Hatıra, gerçekleşme ve beklenti insanın zihninde eşanlı olarak belirir ve neredeyse her keresinde doğa farklılıkları ihmal edilir. Ancak bunlar salt zihni olsaydı bunları düşünme de fiilen boşuna düşünme olurdu.

Hatıra, gerçekleşme ve beklenti, insanların davranışları üzerinden etkilerini piyasada fiilen hissettirirler. Piyasadaki malın üretilmiş olması hatıradır; kullanılabilir olmasıysa gerçektir. Çalışma ve yatırım gerçektir; bunların vereceği ürünse beklentidir.

İçinde bulunulan d dönemi için k_d'nin ne anlama geldiği karışıktır. Bir dönem öncesine gidip $inline J_{d-1}$ tane değişik sermaye yatırımı yapıldığını düşünelim. Bunlardan diğerleri gibi d döneminde satılıp k_{d-1} oranında kâr elde edileceği beklenerek yapılmış $S_{j,d-1}$ değerindeki $j\cdot$ yatırımla $(1+k_{d-1})\,S_{j,d-1}$ değerinde mal üretildi.Yine diyelim ki işler yolunda gitti ve malların tümü satıldı. Aynı miktarda mal üretmek için $S_{j,d-1}$ harcama yapıldı ve kasada daha harcanabilecek $k_{d-1}S_{j,d-1}$ değerinde gelir kaldı. Ek yatırım olanakları yoksa bu para elde kalır, artan değer niteliğini yitirir, sermayeleşemez. Daha düşük kâr oranlarına razı olup sermayeleştirme denense de yatırım koşulları buna izin vermeyebilir.

Bir başka $(j'\cdot)$ sermaye yatırımından mal üretildiğini ama hiç satılamadığını düşünürsek bir önceki dönemde $(1+k_{d-1})\,S_{j',d-1}$ değerine yükseleceği beklenerek $S_{j',d-1}$ değerinde yatırım yapıldıydı; yani o dönemden bakışla bu yatırım ${}_{d-1}S_{j',d-1} = S_{j',d-1}$ değerinde sermayeydi. Ancak bunun sermaye olup olmadığı bir sonraki dönemdeki gerçekleşmeye bağlıdıydı. Bir sonraki dönemde bunun gerçek sermaye olmadığı ortaya çıktı; d döneminden bakışla bu sermayenin değeri ${}_{d}S_{j',d-1} = 0$ oldu. Yani ${}_{d-1}S_{j',d-1} \neq {}_{d}S_{j',d-1}$ olduğundan sermayenin değeri, hatta sermayeliği dönemden döneme değişti. Bu durumda ortada bu yatırıma özgü

bir değer bunalımı vardır.

Tek tek yatırımlara özgü raslantısal sapmalar olarak değer karışıklıkları, risk hesaplamaları kullanılarak sigortacılık mantığıyla ussallaştırılıp aşılabilir. Ama düzenli ve tüm yatırımları etkileyecek biçimde gelişen değer karışıklıkları -olumluları başka yerdeki olumsuzların etkisini götürecek beklenmedik gelişmelerin sonucu değildir dolayısıyla- böyle aşılamaz.

Tek tek yatırımların kâr oranı, bazısında yüksek bazısında düşük olsa bile yine de piyasadaki tek bir kâr oranından söz edilebilir. Bu oran, tek tek yatırımların kâr oranlarının ortalaması değildir. Bazı yatırımların "hatalı" olduğu düşünüldüğünden bunların zararı da kârı da hesaba katılmaz. Bazı yatırımların kâr oranı dönemsel olarak olağanüstü yüksek ya da olağanüstü düşük görülür ve düzeltmeler yapıldıktan sonra piyasada normal kabul edilen kâr oranı ortaya çıkar. Yatırımlar, bu kâr oranına (k_d) göre yapılır ve değerlendirilir.

Tek tek tüm yatırımlar üzerinden toplama yapıldığında, bir önceki dönemden bakışla piyasaya sürülen mallara yapılmış olan yatırım ${}_{d-1}S_{d-1} = \sum_{j=1}^{J_{d-1}} S_{j,d-1}$ değerindedir. Bu mallara karşı ancak $S_d$değerinde talep vardır. Bu dönemden bakıldığında, yani bu dönemki gerçekleşmelerle değerlendirildiğinde bir önceki dönemki sermaye ${}_dS_{d-1} = S_d/(1+k_{d-1})$ değerindedir. Bunalım, ${}_dS_{d-1} < {}_{d-1}S_{d-1}$ olduğunda çıkar.

Yatırımı başarılı olan ve beklediği kârı yapan yatırımcıya dönersem sorunu gelirini nereye yatıracağıydı. Bunalım koşulları altında yatıracak yeni yer bulamaz; diğer bir deyişle ya başkasının sermayesini devralır ya da sermayesini artıramaz. Ekonomi boyunca bakıldığında bu yatırımcının yaptığıyla sermaye artmaz. Diğerlerine de bakarsak, bir dönem önce toplamda ${}_{d-1}S_{d-1}$değerinde yatırım yapıldı ve daha sonra bunun değerinin $dS_{d-1} < {}_{d-1}S_{d-1}$ olduğu ortaya çıktı. Dolayısıyla boşa yatırım yapmaktansa yatırımları kısmak daha uygundur. Ancak bu durumda bir yandan kâr oranı düşer diğer yandan da bir sonraki dönem değeri ${}_{d+1}S_d < {}_dS_d$ olacağından toplam sermaye daralmayı sürdürür.

Beklenti üzerine beklentiye dayalı düşünme, zaman geçse de odağı hep gerçekleşmemiş

gelecekte tutar; buysa beklentinin sınanabilirliğini ortadan kaldırır. Diyelim ki $j\cdot$ yatırım ne yatırımın yapıldığı dönemden bakışla $\left({}_{d-1}S_{j,d-1}\right)$ ne de kârın gerçekleştiği dönemden bakışla $\left({}_{d}S_{j,d-1}\right)$ ama daha ileri bir dönemden $\left({}_{d+\delta}S_{j,d-1}, \delta > 1\right)$ bakışla değerlendirildi. Bu durumda sermayeye hatıra ve gerçekleşmelerden bağımsız bir köpük eklenebilir.

Gerçekleşmelere dayalı olarak $j\cdot$ yatırımın değerinin 100 lira olduğunu düşünelim. Bir de her dönem piyasadaki faiz oranında (diyelim ki yüzde 10 oranında) büyüyen ve d döneminde $K_d = 10$ lira olan bir mali köpük var. Bu köpük bu dönem 10 lira; sonraki dönem 11 lira, ondan sonraki dönem 12 lira 10 kuruş değerinde olacak; ve bu böyle sonsuza kadar sürecektir. Bu köpük her dönem $j\cdot$ yatırımın gerçekleşmelere dayalı değerine eklenip bu yatırım yatırımcılara köpüklü fiyatından satılabilir. Yani bu yatırımın hisseleri toplamda bu dönem 110 liraya; sonraki dönem 111 liraya; ondan sonraki dönem 112 lira 10 kuruşa alıcı bulabilir; ve bu sonsuza kadar böyle devam edip gidebilir. Hal buysa mali köpük gerçekleşmiş olur.

Toplam sermayede ortaya çıkan bunalım, -ideal olarak beklenmedik olumludan alıp başka yerdeki beklenmedik olumsuza aktarma yoluyla- gerçekleşen sigortacılık etkinliğiyle çözülemez; çünkü olumsuzluk toptandır. Böyle bir durumda, hatıra ve gerçekleşmelerle bağı kopmuş biçimde beklentilerle düşünüldüğünde mali köpük zihnen bir çözümmüş gibi belirebilir.

Her yatırıma ve her türlü sermayeleştirmeye her an hiç bir zaman gerçek bir karşılığı bulunmayan $K_{j,d} = \left(1 + k_{d-1}\right) K_{j,d-1}$ değerinde bir mali köpük $\left(K_{j,d}\right)$ yapışabilir: $S^K_{j,d} = S_{j,d} + K_{j,d}$. Tüm sermaye yatırımları üzerinden toplandığında köpüklü toplam sermaye $S^K_d = S_d + K_d$ olur:$\sum_{j=1}^{J_d} S^K_{j,d} = \sum_{j=1}^{J_d} S_{j,d} + \sum_{j=1}^{J_d} K_{j,d}$

Köpüklü değerli kağıt bir başkasına satılabilir, ancak köpüklü toplam sermayeye bakıldığında toplam köpüğün hiç bir getirisi yoktur, sermaye değildir. Varolan ekonomik zenginlik S_d iken toplam finansal zenginlik $S_d + K_d$ değerinde görünür. Diğer bir deyişle, karşılığı olmayan fazladan K_d değerinde finansal varlık vardır. Makroekonomik zenginlik

fiilen de zihnen de S_d değerindedir. Ancak elinde köpüklü değerli kağıt bulunduran biri, bu değerli kağıdı köpüklü değeri üzerinden satıp karşılığında gerçek ekonomik değeri olan şeyler alabilir. Bu bakımdan, mikroekonomik olarak hem zihnen hem fiilen toplam $S_d + K_d$ değerinde zenginlik vardır.

Neoliberal aşamada, makroiktisadi çözümleme gözden düştüğünden sermaye tamamen hayali olarak köpükler üzerinden de rahatlıkla büyüyebilir.

Kamu harcamasının estetikleşmesi

Değer yaratma süreçleri değil yaratılmış olan değerlerin el değiştirmesi öne çıktığından neoliberal aşamayla birlikte odak, üretim ve tüketime dayalı gerçek ekonomiden uzaklaşıp mali ilişkilerde yoğunlaştı. Makroekonomide özelleştirme ve kamu borçlanması politikalarına dayanan neoliberalizm, uygulamada makroiktisadi ussallıktan uzaklaşıp duyarlılıklara dayalı icraatlarda bulunan kamu yönetiminin yolunu açtı.

İster hükümet ister belediye ister kamuyu temsil eden başka bir tüzel kişi görünümünde olsun kamunun çalışanlardan aldığı vergi, kâr olarak soğurulmamış ya da soğurulamamış artıdeğerdir. Sermayeci piyasa koşullarında bu artıdeğere kamu tarafından el konulmasa şu ya da bu biçimde kâra dönüşür. Tüm vergilerin fiilen kârdan kesinti olduğunu düşünmek yanıltıcı değildir. Ancak sermayeci ilişkilerin sürmesi için, çalışanların bu vergilerin kendilerinden kesildiğini, vergilendirilmeseler kendilerinin harcayacaklarını düşünmeleri gerekir; böyle de olur, kendilerini vergi veren olarak düşünür ve vergilerin harcanma biçimini sorgularlar. Beğenmezlerse harcama nihayetinde bir değere karşılık gelemez.

Sağlıktan enerjiye, köprüden eğitime neyi var neyi yok elindeki herşeyini özelleştirme durumunda kalmış olan kamunun yönetimine gelenlerin elinde harcanması gereken özelleştirme gelirleri, gelecek vergilerin sermayeleştirilmesine karşılık gelen kamu borçlanmasıyla elde edilen gelir ve nihayetinde gittikçe genişleyen vergi olanakları bulunur. Bunları bildik yararlı işlerde harcayamaz çünkü bu alanlar özel sektöre bırakılmıştır. Yaptıkları harcamalar yararlı olamaz ama “vergi veren”lere beğendirmeleri gerekir. Böylece

kamu, yararlı olmayan ama cezbedici, estetik değeri yüksek projeler geliştirmek durumundadır.

Hayalle gerçeğin birbirine karıştığı böyle neoliberal aşamada, temsil gücü olmayan yani tercihleri çalışanların gerçek tercihlerine uymayan yönetimler, vergilerden çok özelleştirme gelirlerine ve borçlara dayalı harcama yapıyor ve sermayeleştirme formülünde gelecek gelir akışına karşılık düşen gelecek hayali getirilere dayalı olarak, saçma projeleri hayata geçiriyor. Kamu harcamalarının giderek daha fazla oranda estetikleştiği bu aşama, rüya gibi gelip geçiyor.

Neoliberal merkez

Neoliberal aşama, merkez ülkeler olan İngiltere ve ABD'de 1980'lere girileceği yıllarda başladı. Özelleştirme, kamu borçlanması, kamu harcamalarının kısılması, mali işlemlerin ekonomide öne çıkması, mali köpük oluşumu biçiminde tezahür eden neoliberal makroekonomik değişim giderek yaygınlaştı.

Mali piyasaların başat olduğu neoliberal aşamada emtiadan altına, gayrimenkulden firmaya kadar mali piyasalarda el değiştiren ne varsa fiyatlandırılması piyasa mekanizmasından uzaklaştı. Merkez bankası, bankalar ve diğer finans şirketlerinin yönetimlerinden oluşan, kader birliği etmiş küçük bir grubun bu piyasalar üzerindeki piyasa gücü neredeyse mutlak duruma geldi. Fiyatlar arz-talep mekanizmasıyla değil, bu grubun içindekilerin oynadıkları oyunlarla belirlenir oldu. Mal piyasalarında da büyük dağıtım şirketleri ve perakende zincirleri, piyasadan gelen sinyalleri toplamakla birlikte bunlara ekonomik becerikliliği artırıcı yönde değil, sermayenin kârını en çoklaştırıcı yönde tepkiler verdiler; fiyat oluşumunda piyasa mekanizması değil, bunların kararları belirleyici olmaya başladı. Neoliberal aşamanın liberalliği nominaldır, adındadır, görüntüdedir; gerçek liberalliği neredeyse sıfırdır. Başka bir deyişle neoliberalizm, nominal olan gerçek görülebildiğince liberaldir.

Neoliberal aşama özellikle elektronikte ve bağlı olarak iletişim ve robotlaşmada, genetikte,

enerji üretiminde ve inşaatta hissedilir teknolojik değişikliklere rastladı. Böyle durumlarda bir yandan toplam sermaye içinde çalışanların payı düşerken diğer yandan da yeni çalışma alanları bulunmadığı sürece çalışan sayısı da düşer. Üretimden serbest kalan çalışanları istihdam edecek biçimde hizmet sektöründe hem genişleme oldu hem de yeni alanlar ortaya çıktı. Hizmet sektörü emek yoğun ise sermaye süreçlerinde çalışan sayısını artırmakla birlikte emeğin sermaye içindeki ortalama payını düşürür. Hizmet sektörleri de gittikçe sermaye yoğun hale gelerek bu düşüşü sınırlı tuttu giderek artışa çevirdi. Neoliberal aşamada üretim bakımından sermaye genişlemesi, sanayi ve tarımda teknolojik gelişme ve emek yoğunluğunun azalması ve hizmet sektörlerinin şişmesi yoluyla gerçekleşti.

Kamu harcamalarının neredeyse tüm alanlardan çekilmesiyle birlikte, kamu harcamalarının çalışanların kullandığı ek gerçek gelire karşılık geldiği net biçimde ortaya çıktı. Sermaye dinamiğinin temel denklemine eklenen kamu harcamasının, makroiktisadi çözümlemede doğrudan ücret oranında artış olarak değerlendirilmesinin yanıltıcı olmadığı belirginleşti. Daha önce bedava kullandıkları kamu hizmetlerine ya da kamu harcamalarının ürünlerine, çalışanlar artık ödeme yapmak durumunda kaldı. Bu da ücret oranındaki artışla olanaklı olabilirdi. Salt zihni olan kafa karıştırıcı mülkiyet tartışmaları ve mali hesaplamaları bir yana bırakılıp kimin tükettiğine bakıldığında, kamu hizmetlerini ya da kamu harcamalarının ürünlerini çalışanların kullandığı ve bordrolarında görünmeyen ama fiilen kullandıkları ekonomik değerler olarak gerçek ücret hesaplamalarına doğrudan girebileceği görülür. Bu durum, neoliberal aşamada çözümlemeyi kolaylaştıran bir yaklaşım olmaktan çıkıp fiili zorunluluk haline geldi; köprüden ya da tünelden geçeceksen, yol kenarına park edeceksen, eğitim alacaksan, tedavi göreceksen vs vs vs bir yerden para bulman gerekir.

Ücretlendirmenin, sermaye süreçlerinin çözümlemesi için yaygın kullanılan iki türlü modelleme biçimi vardır. Birincisi, üretimden sonra ücret ödemelerinin yapıldığının varsayılmasıdır. Ürün, değerini satışla bulur. Fiziksel üretim değil değer üretimi olarak bakıldığında, çalışma istihdam edilecek, ürün ortaya çıkacak, pazarlanacak ve nihayetinde satılacak ki üründen gelir elde edilsin. Düzenli hiçbir sermayeci üretim sürecinde ücretleri ödemek için satışlar beklenmez. Ücretlerin ödenmesinin gecikmesi “hatalı” bir uygulamadır;

yaygın olarak raslansa bile yalnızca defakto durumdur, meşru değildir. İlke olarak değer üretimi sonuçlanmadan ücretler ödenir ki bu doğrudan sermaye yatırımıdır. Dolayısıyla ikinci modelleme biçimi olan, ücretlerin üretim bitmeden önce, ideal olarak üretimin başlangıcında ödendiği bir model uygundur. Fiiliyat her ikisine de uymaz; özel bir üretim biriminde çalışma, ödeme, pazarlama süreleri farklılık arz ettiği gibi, üretim birimleri arasında da bu konuda çok farklılıklar vardır; ama amprik çözümleme için bir ay, bir yıl ya da beş yıl gibi sabit dönem uzunluklarının alınabilmesini sağlayan, uygun yorumlandığında bunların sonuçlarının da ikinci modelle uyumlu olmasıdır.

Neoliberal aşamada açıkça gözlenmeye başlanan bir olgu da, çalışanların tüketimlerinde müsrif olmaya zorlanması oldu. Gıda maddeleri ve yaşama koşulları, çalışanların aşırı beslenmelerini teşvik etti ve bundan kaçınmak ek uğraş gerektirir oldu. Çalışanlar, giyim kuşamlarını daha hızlı değiştirmek durumunda kaldılar. Dayanıklı tüketim malları gittiçe daha dayanıksız hale geldi, ömürleri kısaldı. Araba, bilgisayar gibi mallarda önce evde en fazla bir tane bulunurken, giderek neredeyse herkes bir hatta birden fazla edinmek durumunda kaldı. Aynı işlevi gören malların değişik marka ve versiyonlarından edinme gereksinimi duyulmaya başlandı. Böylece çalışanlar, tüketirken müsrif olmaya teşvik edildi ya da zorlandı. Ancak ücret oranında artışlarla olanaklı olan bu durum fiili sonuçları bakımından durmaksızın çukur kazıp kapatmaya özdeş olmakla birlikte çalışanlarda zenginlik hissi doğurduğundan ideolojik olarak tam karşıtı görüldü.

Önceden kamu harcamalarının sonucu olan ve bedava kullandıkları olanaklara çalışanların artık ödeme yapmaları gerekmesi ve artması dayatılan müsriflik, kolay borçlanma olanaklarının doğmasıyla birlikte çalışanların borçlanmasına yol açtı. Çalışmadan önce ücret ödeme biçimindeki sermayeleşmeden farklı olarak çalışanlar artık çalıştıkları kurumlardan değil mali kurumlardan tüketici kredisi, ev kredisi, araba kredisi, eğitim kredisi ve benzeri biçimlerde borçlanarak harcama yapmaya başladı. Bir grup sermayedar, finansal kurumlar aracılığıyla bizzat çalıştırmadıkları çalışanlardan faiz biçiminde doğrudan artıdeğer soğurmaya başladı. Bu durum, sermayedarlar arası bölüşüm savaşımına ışık tutacak mikroiktisadi çözümlemede fark yaratmakla birlikte -makroiktisadın itibar kaybettiği

neoliberal aşamada dikkati çekmese de- makroiktisadi dönemlik çözümleme bakımından sermaye hesaplamalarında ve bunlara bağlı çözümlemelerde hiç bir farklılık getirmez. Uzun dönemde ise mikroiktisadi çözümlemeyi temelden geçersiz kılacak makroekonomik sorunları için için barındırır.

Kamu harcamalarının anlamının değişmesi, çalışanların refah artışının borçlandırmayla sağlanması, çalışanların yoğun olup birbirleriyle doğrudan iletişime geçebildikleri çalışma süreçlerinin ağırlığını yitirmesi ve genişleyen hizmet sektörlerinde birbirleriyle karşıt pozisyonda karşılaşmaları, çalışanların varolan örgütlenmelerinin bir yandan işleyişini bozarken diğer yandan işlevlerini yitirmelerine neden oldu. Sendikalar ve çalışanların benzeri ulusal örgütlenmeleri zayıfladı. Çalışanların refahını artırmaya yönelik politikalar, köken olarak çalışanların çıkarlarını savunan partilerin öncelikleri arasındaki yerini yitirdi. Bu partiler de, ussallığı bulunan çıkarlara dayalı olmayan duyarlılıklara seslenen estetik değer yaratma çabasında diğer partilerle yarış içine girdi.

Mali piyasaların gelişmesi, çalışanların ya da çalışanlıktan kopmaya yönelmiş burjuvaların gerçek birikimlerinin -binbir alevere dalevereyle- şişmiş köpüklü değerli kağıtlarla değiştirilmesi sağlanarak sermayedarlara aktarılmasına olanak verir. Bu köpükler gerçek birikimlerin el değiştirmesinden sonra patlar; ama mali köpüklerin bu patlamaları sektörel nitelikli olduklarından genel makroekonomik gidişatı etkilemez.

Neoliberal Çevre

Neoliberal aşamanın uzunluğu, merkez ülkelerin içinde olup bitenlerden kaynaklanmadı; öyle olsaydı bu neoliberal rüya çoktan kabusa dönüşmüştü bile. Neoliberal aşamanın süresi, merkezdeki sermayenin dışarıya yayılabilmesi sayesinde uzadı.

Sovyetler Birliği’nin dağılması, bir yandan “Doğu Blok”unda merkez ülkelerden gelen sermayenin yayılabileceği yeni olanakları sağlayarak diğer yandan gelişmekte olan ülkelerdeki ulusalcı sosyalist direnişin zayıflamasına yol açarak merkezin sermayesinin çevreye yayılmasına katkıda bulundu.

Borç bunalımından dolayı gelişmekte olan ülkelerin sermayeleşme için gerekli koşulları bulunsa kendiliklerinden sermayeleşmeyi gerçekleştirecekleri anlaşıldığından bu koşulların oluşması için çevre ülkelerinden doğrudan kurumsal ve ideolojik dönüşüm talep edildi. IMF, Dünya Bankası, bölgesel uluslararası kurumlar vesaireyle ilişki koşullara bağlanıp dayatıldı.

Gelişmekte olan ülkeler, merkez ülkelerinden farklı olarak Keynesyen yöntemlerle canlandırılabilecek sermayeleşme olanaklarını henüz tamamen tüketmemiş olduklarından dolayı bir yandan Keynesyen diğer yandan da neoliberal sermayeleşmenin bir sentezini yapmak durumunda kaldı.

Değeri değer yapan insanın başka şeylerden feragat edip uğruna çalışıyor olmasıdır. Değeri ancak tüketici de olan çalışanlar oluşturur. Bunun dışındaki tasarımlarla ancak köpük şişirilebilir. Köpük şişirme süreci, yeni değer oluşumu süreçlerini taklit ettiğinden başlangıçta bunların da değer oluşumu olduğu sanrısı yaşanır. Neoliberal yöntemler oluşmuş olan değerin merkez ülkelerdeki sermayeye eklenmesine, el değiştirmesine yararken, Keynesyen yöntemler yeni değerlerin oluşmasını sağlar. Keynesyenizmin gereksinim duyduğu ulusalcı sosyalist nitelikli zihniyet ve politikalarla neoliberalizmin gereksinim duyduğu ulus tanımaz bireycilik birbirleriyle çatışmalıdır.

Neoliberal aşamada gelişmekte olan ülkeler, bu çatışmaları her an yaşayarak sermaye transferi için liberal uygulamalarla değer oluşturmak için gerekli Keynesyen uygulamaları yer yer birbirinin içine geçirerek yan yana yürütmek durumunda kaldı. Ulusalcı sosyalist tavır baskın oldukça ekonomik başarı arttı; liberal tavır baskın oldukça uluslararası baskı ve müdahaleler azaldı.

Japonya ve Avrupa Birliği, ne merkez ne çevre olarak sınıflandırılabilir. Bu durum neoliberal aşamada daha açık biçimde ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tamamen merkez ülke askerlerinin denetimine giren Japonya ile başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri, merkezin uzantısı olmakla birlikte çevre olarak değerlendirilemez. Merkezin her bakımdan denetim altına aldığı Japonya ve Avrupa’da merkezdeki sermaye önce Keynesyen sonra

neoliberal yöntemlerle ideal olarak yayılıp gelişti. Yeni sermayeleşme olanakları neredeyse tamamen tükendi ve sermayeyi genişletme umudu estetiğe ya da yeniden gelişim için gerilemeye bağlandı.

Başlangıcında Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkelerin özelliği, bizzat çıkartmış oldukları ve dünya çapında olağanüstü yıkım getiren bir savaşı kaybetmiş olmanın yarattığı istisnai koşullarda boyun eğme durumunda kalıp kendi yönetimlerini tamamen dışarıya devretmeye razı olmalarıdır. Galip olan merkez, Avrupa'da açık sömürge yönetimleri kurmaktansa, dışarıdan kontrol edilebilir biçimde yapılandırılmış, görünüşte tamamen bağımsız devletlerin oluşumunu sağladı. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF başta olmak üzere uluslararası kurumlar, bölgesel anlaşmalar, ikili anlaşmalar, bağlayıcı yasalar ve adli düzenlemeler ile merkezin sermayesinin Avrupa'da rahatlıkla genişlemesini ve bunun için herşeyin kontrol altında ve yönlendirilebilir nitelikte olmasını sağladı.

Gelişim ve kurumlaşmalarının temel koşullarını görmezden gelip Avrupa'yı ve Japonya'yı kendiliğinden bir başarı sananlar, buralardaki üst yapısal biçimin kurulması halinde her ülkede benzer bir sonuç alınabileceği ham hayaline kapıldılar. Neoliberal hayal alemine dalmamış olanların daha ta en başından gördükleri üzere Avrupa Birliği'nin genişlemesi projesi büyük ölçüde köpük üretti, yirmi birinci yüzyılın başında bu yola girmemiş gelişmekte olan ülkeler hızlı ve düzenli biçimde büyürken bu yola girmiş olanlar köpüklerin patlamasıyla birlikte hem göreli hem de mutlak olarak irtifa kaybetti.

Neoliberal Kabus

Üstyapısal kafa karıştırıcı akıl yürütmeler aşıldığında görülüyor ki sermaye ancak sermaye dinamiğinin temel denklemi içinde ücret oranının artışı, çalışan sayısının artışı ve emek tasarruf eden teknolojik gelişmeyle artabilir. Zaman içinde bunlardaki artışlarla içi doldurulamayan köpükler patlamaya mahkumdur. Emek tasarruf eden teknolojik gelişmelere diğer iki çarpandaki artışlar eşlik etmediklerinde dönemlik olağanüstü sermaye artışını zaman içinde düşüşler izler. Diğer bir deyişle teknolojik gelişme, kendisini ücret oranlarında ve çalışan sayısında artış izlemediğinde orta ve uzun dönemde sermaye azaltıcı-

dır. Sermayenin artışını sürdürmesi, temelde toplam ücretlerin, yani ücret oranlarının ve çalışan sayısının yükselişine bağlıdır. Bu durum, mikroiktisadi yaklaşımla sermayenin işleyişine tamamen aykırıdır ve çalışanların sermayeci işleyişe karşı mücadelesi toplu etki gösterdiğinde makroekonomik olarak sermayenin tam da gereksinim duyduğu sonuçları verir.

Ücret oranındaki artışların bir sınırı vardır. Sermaye dinamiğinin temel denklemindeki anlamıyla ücretlerden tasarruf edilmez, harcanıp talep oluşturulur. Belli bir ücret oranına ulaştıktan sonra çalışanların düzenli biçimde tasarruf etmeye başlamaları halinde ücretlerin tasarruf edilen bölümünün denklemdeki ücretlerden çıkarılıp diğer tarafa konması gerekir. Bu bir yandan talebi kısarken diğer yandan sermayedarların sermayesini daraltır. Finansal gelişmelerle çalışanların bu tasarrufları sermayedarlara aktarılsa bile bu, ücret oranlarının belli bir üst sınıra dayandığı gerçeğini ortadan kaldırmaz.

İster kamu borçlanması ister özelleştirme yoluyla olsun kamudaki sermayeleştirme olanakları tükendiğinde ve sermayenin merkezden çevreye yayılarak genişlemesinde sınıra dayanıldığında, sermaye dinamiğinin temel denklemi bağlayıcı olmaya başlar ve artık Keynesyen ya da neoliberal yöntemlerle aşılması olanaksız gözüken bir bunalım dönemine girilir. Dünya hızla böyle bir neoliberal bunalım dönemine yaklaşıyor ve yaklaştıkça şiddeti artan ön çalkalanmaları yaşıyor. Neoliberal kabusun eşiğindeyiz.